

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.11>

ПИТАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Сердюк Н.А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0003-4279-4294>

Сердюк Н.А. Питання дискримінації в реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Питання дискримінації у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації в більшості випадків є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої соціальної правової держави.

Визнання правової рівності має глибокий гуманістичний сенс, а в практичному аспекті сприяє максимальному використанню людиною своїх здібностей, реалізації свого потенціалу як особистості.

Правова рівність трактується в міжнародних документах про права людини у двох аспектах: як рівність від народження в гідності та у правах і, як рівність перед законом та судом незалежно від будь-яких умов.

Проблеми дискримінації, що виникають в процесі реалізації прав і свобод людини і громадянина є показником рівня розвитку особи як суб'єкта права, дійсних соціальних можливостей людини в конкретній державі. Сьогодні, у процесі вирішення проблем дискримінації застосовується гендерний підхід у широкому теоретичному плані як ідеологію свободи особистості від родового гендерного тиску. У теоретико-методологічному плані гендерні дослідження в сучасній науковій практиці є окремою галуззю наукового знання, що динамічно розвивається.

В статті поставлені практичні питання безпосередньо впливають на збереження української нації, а їхні демографічні виклики вимагають негайного вирішення на державно-правовому рівні. І в їх пошуку повинні бути активно задіяні гендерні дослідження як у вигляді отриманих результатів, так і актуальної соціальної практики. Соціально активні, практико-орієнтовані гендерні дослідження про актуальні проблеми суспільного розвитку можуть стати передумовою розвитку активності держави за участі та керівництвом громадськості в напрямі пошуку відповідей на поставлені питання і зрештою – їх вирішення.

Рівність прав і свобод людини і громадянина повинна визнаватися та гарантуватися державою в обсязі загальновизнаних міжнародних стандартів. Однак, тільки цим роль держави у сфері прав і свобод людини і громадянина не повинна обмежуватися. Вона має докладати всіх можливих зусиль для гарантування, охорони й захисту та рівності прав і свобод людини і громадянина, що визначає головний напрямок гуманізації держави, основні її гуманітарні характеристики.

Ключові слова: дискримінація, гендерна політика, гендерна рівність, захист прав людини, соціальна правова держава, громадянське суспільство, класифікація прав людини.

Serdiuk N. The issue of discrimination in the implementation of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The issue of discrimination in the field of ensuring the rights and freedoms of the individual, their practical implementation is in most cases a criterion by which the level of democratic development of any social legal state is evaluated.

The recognition of legal equality has a deep humanistic meaning, and in a practical aspect, it contributes to the maximum use of one's abilities, the realization of one's potential as an individual.

Legal equality is interpreted in international documents on human rights in two aspects: as equality from birth in dignity and rights and as equality before the law and the court regardless of any conditions.

Discrimination problems that arise in the process of realizing the rights and freedoms of a person and a citizen are an indicator of the level of development of a person as a subject of law, the real social capabilities of a person in a specific state.

Today, in the process of solving discrimination problems, a gender approach is applied in a broad theoretical sense as an ideology of individual freedom from gender-based pressure. From a theoretical and methodological point of view,

gender research in modern scientific practice is a separate branch of scientific knowledge that is dynamically developing.

The practical questions raised in the article directly affect the preservation of the Ukrainian nation, and their demographic challenges require an immediate solution at the state and legal level. And in their search, gender research should be actively involved, both in the form of obtained results and actual social practice. Socially active, practice-oriented gender studies on current problems of social development can become a prerequisite for the development of state activity with the participation and guidance of the public in the direction of finding answers to the questions and, ultimately, their solution.

The equality of rights and freedoms of a person and a citizen must be recognized and guaranteed by the state within the scope of generally recognized international standards. However, the role of the state in the field of human and citizen rights and freedoms should not be limited to this alone. It must make all possible efforts to guarantee and protect the equality of human and citizen rights and freedoms, which determines the main direction of humanization of the state, its main humanitarian characteristics.

Key words: discrimination, gender policy, gender equality, protection of human rights, social rule of law, civil society, classification of human rights.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина нині є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики сучасних країн світу. Питання дискримінації у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації в більшості випадків є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої соціальної правової держави.

Слід відзначити, що окремі аспекти цієї проблеми досліджувались такими авторами, як І.П. Андрусяк, Ю.М. Бисага, М.І. Боднарчук, А.В. Бурка, Р. Дудник, Т.М. Краснопольська, І.Г. Лазар, Н.М. Оніщенко, Л.О. Самілик, В.В. Сичова. Однак, враховуючи, що дискримінація у різних своїх проявах існувала протягом усього розвитку нашого суспільства, обмеження і заборона дискримінації знайшли свій вияв як у міжнародному, так і національному законодавстві лише у минулому столітті, що призвело, в свою чергу, до ідеї започаткування гендерного права як галузі права в системі права. Отже, питання теорії та практики дискримінації в реалізації прав і свобод людини і громадянина у різних сферах суспільних відносин потребують подальшого дослідження і законодавчого регламентування.

Виклад основного матеріалу. Епоха Відродження пробудила в людях громадянські почуття через усвідомлення своїх природних прав. Остаточне ж становлення прав людини і громадянина як абсолютної соціальної цінності пов'язане з поваленням феодалізму й проголошенням за часів буржуазних революцій свободи людини [1].

Проголосивши свою незалежність, Україна стала на шлях побудови власної соціальної правової держави і громадянського суспільства. Прийняття 28 червня 1996 року Конституції України стало однією з найважливіших подій у новітній історії нашої держави. Вона проголосила і гарантувала якісно новий статус особи. З часом, ідея прав і свобод людини займає усе помітніше місце і у національній правосвідомості, реалізація більшості громадянських і політичних прав поступово змінює й зміцнює громадянське суспільство та характер відносин громадянина з державою.

Однак, події, що відбувалися під час Революції Гідності в Україні, коли саме масові та системні порушення прав людини призвели до масових протестів та, як наслідок, зміни влади в країні, показали, що вивчення історії та усвідомлення ролі прав людини є необхідним елементом побудови сучасної соціальної держави. А державна політика, спрямована на встановлення пріоритету прав людини, неодмінно повинна починатись із впровадження цієї теми в наукові та освітні дисципліни.

Існує багато різних класифікацій прав людини. Але, необхідно звернути увагу на одну з них – поділ усіх прав людини на позитивні і негативні.

Негативні права або свободи, – це такі права, для реалізації яких держава нічого (або майже нічого) не повинна робити. І, наприклад, право на життя означає, що держава не зобов'язана підтримувати наше життя «на гідному рівні» всіма засобами, а вона просто не має вбивати нас, чи позбавляти нас життя. Але, це негативне право містить в собі позитивний компонент. Якщо так вийшло, що держава в тій чи іншій мірі винна в смерті людини, вона повинна зробити дві речі: виплатити компенсацію родичам і провести ефективне розслідування (покарати винних). Життя повернути вона не може, але тим не менше, вона повинна здійснити якісь позитивні дії. Свобода від катувань означає, зокрема, що поліція не повинна катувати, бити затриманих і знущатися над ними. З метою забезпечення свободи листування держава просто не має читати наші листи і розкривати конверти (якщо на те немає санкції, виданої судом, наприклад в разі якщо людина підозрюється в скоєнні злочину). Багато свобод і прав можуть бути обмежені за певних жорстко

встановлених і законних умов, але є свободи, які є недоторканими ні за яких умов, – свобода від катувань, свобода від рабства та інші.

Позитивні права, або просто права – такі права, для реалізації яких держава повинна багато зробити, які вимагають серйозних матеріальних і адміністративних ресурсів. Наприклад, право на справедливий (а значить, незалежний, компетентний) суд передбачає безліч речей – високу зарплату суддів (для їх незалежності), обладнання приміщень судів, забезпечення всіх суддів правовою базою (наприклад, усіма рішеннями Європейського суду), систему навчання та атестації суддів тощо. Це – позитивний обов'язок держави. Держави повинна забезпечити достатню кількість судових інстанцій та організувати їх належну роботу. Адже, суд – найважливіший механізм захисту будь-яких прав, в тому числі і прав людини. Очевидно, що у разі відсутності людини права на захист (наприклад, в умовах відсутності довіри до суду), унеможливується реалізація всіх інших прав. І тоді права людини залишаються лише на папері [2]. Суд – це головний державний, але незалежний інститут. Наприклад, в англосаксонській правовій системі судова влада вважається незалежною настільки, що її численні рішення, прийняті на користь окремої людини, а не влади є нормою життя. І, якщо говорити про позитивне право на захист в цілому, передбачає ефективну роботу інших правових інститутів: прокуратури, яка повинна захищати права людини, а не навпаки; омбудсмена; ефективних і компетентних правоохоронних органів, які повинні стояти на сторожі прав і свобод людини, а не корпоративних інтересів, тощо [3].

Позитивні права і свободи, викладені в більшості міжнародних документах і національних конституціях – це міжнародні стандарти, а всі інші права – внутрішня справа держав та першочергове завдання держав. Треба чітко розрізняти права людини (позитивні і негативні) і завдання держави. Наприклад, типове завдання держави – домагатися підвищення добробуту громадян. Право на хороше житло насправді теж не право (в сенсі прав людини), але завдання держави. Але право на недоторканність житла – право, причому негативне право – свобода. Жоден міжнародний суд, на жаль, не визнає в якості порушення прав людини відсутність у громадянина житла. Але, якщо чиновники незаконно відібрали у нього квартиру, то це – порушення прав людини.

Права і свободи людини та громадянина окреслюють певну сферу автономного існування індивіда, його життєдіяльності як члена суспільства. Ці правові можливості мають розцінюватися як своєрідні юридичні блага, зміст

яких полягає у встановленні і гарантуванні певних меж свободи/несвободи особи [4]. Права і свободи людини формуються історично в ході розвитку людської спільноти, і тому на кожному історичному етапі існує більша або менша сукупність прав і свобод.

Тенденцією їх становлення як правового інституту є поступове, але невпинне розширення правового надбання людини і громадянина за рахунок включення до їх переліку нових можливостей. Вони є правовим надбанням людини і в тому розумінні, що не даруються державою, а здобуваються – на протигагу авторитарним чи патерналістським запитам державної влади.

“Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах” – проголошує ст. 1 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року [5]. Визнання правової рівності має глибокий гуманістичний сенс, а в практичному аспекті сприяє максимальному використанню людиною своїх здібностей, реалізації свого потенціалу як особистості. З іншого боку, соціальна обумовленість змісту прав і свобод людини і громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від можливостей суспільства, рівня його економічного, соціального, духовного і культурного розвитку. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Цей принцип знайшов закріплення в Конституції України.

Права людини і громадянина мають бути загальними і рівними для кожного. Права людини є загальними в тому відношенні, що вносять у суспільне життя єдиний вимір, який охоплює значну кількість, а в ідеалі – всіх людей як суб'єктів права.

Права людини повинні бути не тільки загальними, але й рівними для кожного, тобто без будь-яких проявів дискримінації з урахування належності до раси, статі, національності, релігії, політичних переконань тощо. При цьому, правова рівність трактується в міжнародних документах про права людини у двох аспектах: як рівність від народження в гідності та у правах і, як рівність перед законом та судом незалежно від будь-яких умов.

Проблеми дискримінації, що виникають в процесі реалізації прав і свобод людини і громадянина є показником рівня розвитку особи як суб'єкта права, дійсних соціальних можливостей людини в конкретній державі. Сьогодні, у процесі вирішення проблем дискримінації застосовується гендерний підхід у широкому теоретичному плані як ідеологію свободи особистості від родового гендерного тиску. У теоретико-методологічному плані гендерні дослідження в сучасній науковій практиці є окремою галуззю наукового знання, що динамічно розвивається. Її відмінні риси виражаються в ори-

ентаціях на впровадження гендерної методології в просвітництво та навчання, в розвитку гендерної експертизи законодавства, обґрунтуванні і розробці стратегій розвитку соціальної активності жінок, подоланні дискримінації за статевою ознакою. Таким чином, потрібно зазначити, що крім теоретико-методологічних пошуків, гендерні дослідження пов'язані з пошуком дієвих відповідей на актуальні виклики соціальної практики.

Мабуть, саме в цій сфері, пов'язаній з особливостями відтворення, функціонування і розвитку народонаселення, як біосоціальної спільності, гендерні дослідження зі своїми специфічними методологічними підставами можуть внести реальний вклад у теорію державного розвитку і допомогти політикам сформулювати адекватні відповіді на виклики сучасного суспільства. Що стосується демографічних викликів, то вони розвинулися до планетарного масштабу в різних регіонах земної кулі, будь-яких країнах і навіть всередині окремих країн носять надзвичайно різноманітний, навіть полярний характер. Основною на сьогодні глобальною демографічною проблемою є «демографічний вибух», пов'язаний з неконтрольованим зростанням населення в Азії, Індокитаї, Африці і Латинській Америці, й одночасно демографічна криза, що виражається в старінні населення і депопуляції, якої торкнулися практично всі країни. Показники природного руху населення (народжуваність, смертність, шлюб, розлучення) за останні десятиліття принципово не змінилися. Модифікувалися їх кількісні і певною мірою якісні параметри, що мають суто соціальну природу. Так, соціальні ролі батьків навіть з розвитком екстракорпорального запліднення, сурогатного материнства і нових форм сімейно-шлюбних відносин, включаючи створення одностатевих сімей, наповнені цілком реальним змістом як в умовах демографічного вибуху, так і демографічної кризи [6].

У складних і суперечливих умовах системної трансформації суспільних відносин об'єктивно зростає важливість таких базових цінностей особистості, як патріотизм, праця, совість, честь, гідність, любов, відповідальність. У державі дефіцит специфічних соціальних почуттів: співучасті, взаємодопомоги, співчуття, милосердя, поваги, солідарності. Ключові проблеми країни полягають не в економічній галузі, а в проблемі духовного відродження держави [7].

Вплив сім'ї на виконання сучасними чоловіками і жінками соціальних ролей має явно виражену гендерну специфіку, що досить важливо у виявленні факторів, спрямованих на вирішення демографічних проблем у сучасному суспільстві. Низька народжуваність, старіння населення, висока смертність серед чоловіків,

слабке зростання тривалості активного віку чоловіків і жінок, що призводить до скорочення чисельності населення України, і це перелік основних проблем, які є об'єктами пильної уваги демографів, економістів, соціологів, працівників системи охорони здоров'я, юристів. Сьогодні з'явилися нові для України виклики, спровоковані російською агресією, такі як поява великої кількості людей з фізичними вадами, втрата батьків, дітей, одного з подружжя й інших родичів, виснажливі психологічні наслідки насильства та окупації, втрата помешкання і майна, примусове переміщення, втрата роботи та засобів до існування та втрати, пов'язані з відтермінованою освітою, охороною здоров'я тощо.

Загальний вплив війни на суспільства зрештою залежить від стану їхньої економіки, рівня розвитку, управління, географії, демографічних міркувань та культурних факторів. Кожен перехід, чи то від війни до миру, чи від крихкого миру назад у війну, йде окремою траєкторією. Проте в порівняно успішних випадках післявоєнного відновлення, таких як Німеччина, Японія, Східний Тимор і навіть Косово, всебічне розуміння наслідків війни та підготовки до "прийдешніх днів" ще протягом попередніх періодів виявилось незамінним. У деяких випадках, як-от у Колумбії та Лівані, відновлення після війни може розпочатися тоді, коли ще тривають бойові дії в інших місцях на території країни [8].

Висновки. Поставлені практичні питання безпосередньо впливають на збереження української нації, а їхні демографічні виклики вимагають негайного вирішення на державно-правовому рівні [9]. І в їх пошуку повинні бути активно задіяні гендерні дослідження як у вигляді отриманих результатів, так і актуальної соціальної практики. Соціально активні, практико-орієнтовані гендерні дослідження про актуальні проблеми суспільного розвитку можуть стати передумовою розвитку активності держави за участі та керівництвом громадськості в напрямі пошуку відповідей на поставлені питання і зрештою – їх вирішення.

Рівність прав і свобод людини і громадянина повинна визнаватися та гарантуватися державою в обсязі загальновизнаних міжнародних стандартів. Визнання державою рівності прав і свобод людини і громадянина шляхом закріплення у конституції та інших законодавчих актах є першим і необхідним кроком до їх утвердження і реалізації. Однак, тільки цим роль держави у сфері прав і свобод людини і громадянина не повинна обмежуватися. Вона має докладати всіх можливих зусиль для гарантування, охорони й захисту та рівності прав і свобод людини і громадянина, що визначає

головний напрямок гуманізації держави, основні її гуманітарні характеристики. Так, згідно з приписами Конституції України, рівність прав і свобод людини і громадянина повинні визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави, а їх утвердження і забезпечення розглядається як головний обов'язок держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веклич В. Історичні передумови сучасної концепції прав людини і громадянина. Віче. 2010. № 18. С. 16-19.
2. Сердюк Н.А. Правосуддя як фундамент соціальної правової держави Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні: зб. наук. пр. за матер. круглого столу (16 груд. 2016 р.) / редкол.: І.А. Грицяк; С.В. Бобровник; С.О. Мосьондз; А.П. Чернега та ін. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 70-73.
3. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2005. 592 с.
4. Maxime T. The Right to Individual Complaint to the United Nation for Violations of Human Rights. International Human Rights Law. Theory and Practice. Montreal: The Canadian HR Foundation, 1992.
5. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.12.2022).
6. Сердюк Н.А. Вплив рівня соціального захисту жінки на становлення сучасної правової соціальної держави. Ірпінський юридичний часопис. Науковий журнал. Ірпінь. УДФСУ. 2019. Вип. 1. С. 13-20.
7. Сердюк Н.А. Проблеми адаптації молоді у сучасних умовах / Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матер. наук. семінару (м. Дніпро, 8 грудня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 104-107.
8. Jennings R.S. War's Aftermath in Ukraine: Preparing Now for the Day After. Just Security. URL: <https://www.justsecurity.org/81379/wars-aftermath-in-ukraine-preparing-now-for-the-day-after/> (дата звернення: 02.12.2022).
9. Лазар І.Г. Вдосконалення механізмів формування та реалізації ґендерної політики в Україні: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Л., 2007. 217 с.